

von Brâncovenești, Kr. Mureș, Siebenbürgen (p. 477-485, limba germană); conține diferite tipuri de analize aplicate situlelor de la Brâncovenești: pentru stabilirea tipului de decor a fost luată o probă de pe situla A și analizată la un microscop electronic cu raster, iar pentru cercetarea aliajului au fost luate probe pentru o analiză cu absorbție de atomi. S-a putut constata că decorul geometric de pe una din situle a fost obținut prin cositorire, că ambele vase aparțin aceleiași tradiții metalurgice, că aliajul folosit a fost

purificat și pregătit cu atenție. De asemenea, ambele situle par să fi fost realizate în același cerc metalurgic.

În încheierea acestei prezentări aș dori menționa că prezenta lucrare se constituie într-un prețios instrument de lucru pentru cercetătorii epocii bronzului și nu numai.

Cristian Eduard Ștefan

TUDOR SOROCEANU, *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumänien—Vasele de metal prescitate de pe actualul teritoriu al Românie.* Bronzefunde aus Rumänien III—Descoperiri de bronzuri din România III, Biblioteca Muzeului Bistrița Seria Historica 16, Bistrița, Cluj Napoca 2008, 331 p., 94 pl., 6 hărți.

Vasele de metal aparțin uneia dintre cele mai cuprinzătoare cercetate categorii de obiecte din epoca bronzului. Aceasta se datorează poate „atractivității lor” pentru cercetătorul modern, mai ales că grupa lor nu este prea numeroasă, precum și caracterului lor ieșit din comun.

Descoperirile de vase de metal din Europa centrală și sudică au fost editate într-o serie de volume din colecția *Prähistorische Bronzefunde*: D. Marzoli („Bronzefeldflaschen”, Italia), P. Patay (Ungaria), G. Prüssing (Austria), M. Novotná (Slovacia), O. Kytlicová (Boemia), J. Nekvasil și V. Podborský (Moravia), Chr. Jacob (Germania de nord-vest, vest și sud), M. Gedl (Polonia)¹. Volumele PBF despre vasele de metal din Germania de est (J. Martin) și Marea Britanie (S. Gerloff) se află deja sub tipar.

¹ D. Marzoli, *Die Bronzefeldflaschen in Italien*, PBF II/4, 1989; P. Patay, *Die Bronzegefäße in Ungarn*, PBF II/10, 1990; G. Prüssing, *Die Bronzegefäße in Österreich*, PBF II/5, 1991; M. Novotná, *Die Bronzegefäße in der Slowakei*, PBF II/11, 1991; O. Kytlicová, *Die Bronzegefäße in Böhmen*, PBF II/12, 1991; J. Nekvasil, V. Podborský, *Die Bronzegefäße in Mähren*, PBF II/13, 1991; Chr. Jacob, *Die Metallgefäße der Bronze- und Hallstattzeit in Nordwest-, West- und Süddeutschland*, PBF II/9, 1995; M. Gedl, *Die Bronzegefäße in Polen*, PBF II/15, Stuttgart, 2001.

Spațiul est-mediteranean și zonele aferente sunt de asemenea tratate cuprinzător².

În afara colecției PBF există numeroase studii care tratează vasele de metal din Danemarca³, Franța (importantul depozit cu vase

² H. Matthäus, *Die Bronzegefäße der kretisch-mykenischen Kultur*, PBF II/1, 1980; A. Radwan, *Die Kupfer- und Bronzegefäße Ägyptens (Von den Anfängen bis zum Beginn der Spätzeit)*, PBF II, 2, München, 1983; L. Gershuny, *Bronze Vessels from Israel and Jordan*, PBF II/6, 1985; H. Matthäus, *Metallgefäße und Gefäßuntersätze der Bronzezeit, der geometrischen und archaischen Periode auf Cypern mit einem Anhang der bronzezeitlichen Schwertfunde auf Cypern*, PBF II/8, 1985; G. M. Bellelli, *Vasi iranici in metallo dell'Età del Bronzo*, PBF II/17, Stuttgart, 2002; M. Müller-Karpe, *Die Bronzegefäße im Iraq I (von den Anfängen bis zur Akkad-Zeit)*, PBF II/14, 1993; E. O. Negahban, *Metal Vessels from Marlik*, PBF II/3, 1983.

³ H. Thrane, *The earliest bronze vessels in Denmark's Bronze Age*, ActaArch. København 33, 1962, p. 109-163; H. Thrane, *Dänische Funde fremder Bronzegefäße der jüngeren Bronzezeit (Periode IV)*, ActaArchKøbenhavn 36, 1965, p. 157-207; H. Thrane, *A new hoard of Jenisovice cups from South Jutland*, ActaArch. København 47, 1976, p. 168-171; H. Thrane,

de metal de la Blanot e publicat de J.-P. Thevenot, o privire generală asupra depozitelor fiind oferită de J.-F. Piningre⁴), Italia⁵ și Serbia⁶, așa încât aceste regiuni sunt "acoperite" în ceea ce privește cercetarea categoriei discutate. Doar teritoriul României lipsea până acum pentru completarea unei imagini de ansamblu.

Lucrarea de față vine să întregască această absență și se dorește a fi în primul rând o prezentare generală de materiale, la care se adaugă oferirea câtorva direcții de interpretare (p. 8). Chiar dacă pasajele interpretative sunt concepute mai degrabă sumar în lucrarea aici prezentată, autorul reia o serie de discuții extinse în articole separate (p. 9)⁷.

Vasele de metal și forma lor de păstrare ca obiecte depuse sunt văzute de autor atât în contextul acțiunilor cu caracter cultic, cât și al exprimării sociale a unei clase superioare, a unei elite. Formele paneuropene de vase de metal, ca de exemplu ceștile de tip Fuchsstadt sau Kirkendrup, fără a mai vorbi de siturile de tip

Kurd indică existența unei elite în întreaga zonă aflată la nordul Alpilor, cuprinsă între Oceanul Atlantic și Bazinul Carpatic, elită care comunica și se recunoștea reciproc prin simboluri asemănătoare. Dacă descoperirea de la Pavlovka, Moldova, poate fi inclusă în cadrul ceștilor de tip Kirkendrup (p. 65 și urm.), atunci se poate spune că această zonă se întindea chiar dincolo de Bazinul Carpatic.

Publicarea volumului fusese prevăzută inițial pentru seria PBF, după cum se poate citi în introducere (p. 13). Desprinderea din serie este pe de o parte regretabilă, dacă avem în vedere prezentarea uniformă a acestei categorii de obiecte; avantajul este în schimb publicarea unui mare număr de fotografii, în parte color, pe care normele seriei PBF nu ar fi permis-o (planșele însă respectă normele de redacție a seriei PBF). Fotografiile oferă cititorului anumite detalii importante, cum ar fi de exemplu tehnica de prelucrare, care nu ar fi putut fi observate în desenele standardizate din seria PBF. Se poate spune că desenele reprezintă în general o interpretare subiectivă a desenatorului și că prin ele se pierd anumite informații. Importanța acestor detalii este subliniată și de o altă lucrare, din seria PBF, despre topoarele din Croația, Muntenegru, Bosnia și Herțegovina⁸, în care s-au folosit fotografii ale obiectelor. O continuare a acestui început ar fi de dorit și în lucrările viitoare din seria PBF.

Un mare avantaj se dovedește publicarea bilingvă a studiului (în limbile germană și română), mai ales în timpurile actuale, în care cunoștințele de limbi străine se împuținează. Doar vocile din catalog sunt redactate exclusiv în limba germană, ceea ce nu ar trebui să constituie mari probleme de înțelegere, datorită formei lor relativ standardizate de prezentare.

Cuvântului-înainte (p. 7-15), în care este descrisă lungă și dificilă istorie a realizării lucrării, îi urmează o parte introductivă (p. 15-31), în care autorul prezintă rezumativ anumite probleme referitoare la cercetarea vaselor de metal, cum ar fi de exemplu aceea a funcționalității lor sau dificultățile de atribuire a fragmentelor mărunte de tablă unor vase de

Funde fremder Bronzegefäße in südkandinavischen Funden aus der jüngeren Bronzezeit (Periode V), ActaArchKøbenhavn 49, 1978, p. 1-35.

⁴ J.-P. Thevenot, *L'Âge du bronze en Bourgogne. Le dépôt de Blanot (Côte d'or)*, RAEstVest, Supplement 11, 1991; J.-F. Piningre, *Le dépôt d'Evans (Jura-France) et les dépôts de vaiselle métallique de l'âge du bronze final en France*, ArchKorr 32, 2002, p. 59-66.

⁵ C. Iaia, *Produzioni toreutiche della prima età del ferro in Italia centro-settentrionale. Stili decorativi, circolazione, significato*, Pisa / Roma, 2005.

⁶ D. Jacanović, *Metallgefäße aus der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Serbien*, Starinar 45-46, 1994- 1995, p. 101-112.

⁷ T. Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, 1995, p. 15-80; T. Soroceanu, *Zu den Fundumständen der europäischen Metallgefäße bis in das 8. Jh. v. Chr. Ein Beitrag zu deren religionsgeschichtlicher Deutung*, în: T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien II*, Bistrița / Cluj-Napoca, 2005, p. 387-428.

⁸ Z. Žeravica, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, PBF IX/18, 1993.

metal. Răspunsurile sunt date mai puțin în acest capitol cât mai ales în cadrul discuției destinate diferitelor tipuri și în partea finală, interpretativă.

În continuare este oferit un istoric comprimat, structurat pe etape, al descoperirilor și al cercetării vaselor de metal de pe teritoriul românesc. Acesta cuprinde, pe lângă o primă etapă marcată în special de descoperirea primului depozit cu vase de metal din Transilvania (Cârța, 1796), o „fază culminantă a descoperirilor”, care durează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la Primul Război Mondial, urmată de o fază cu mai puține descoperiri, până în anii '50, precum și o ultimă fază în care au ieșit la iveală „surprinzător de multe vase de metal” (p. 23), și care durează până în prezent. Aceste etape de descoperire, care în studiul de față sunt destul de general prezentate, pot fi confirmate, urmărite și cuprinzător precizate și la alte categorii de obiecte de metal, cum ar fi de exemplu celturile⁹. Respectivetele etape sunt strâns legate și influențate, printre altele, de dezvoltarea agriculturii și de sporirea construcțiilor în epoca modernă.

Primul punct culminat coincide cu instituționalizarea arheologiei și istoriei vechi, pe de o parte, și cu mecanizarea agricolă și alte inovații în agricultură, pe de altă parte. De exemplu, folosirea îngrășămintelor artificiale, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, a făcut accesibile culturilor agricole teritoriile care înainte nu erau afectate de activitatea umană. Reducerea descoperirilor între 1910 și 1950 se datorează cu siguranță recesiunii economice și celor două războaie mondiale. Creșterea masivă a descoperirilor, începând cu anii '50, își are cauzele într-o mare măsură în colectivizarea forțată, care a dus la intensificarea și extinderea apreciabilă a agriculturii. Folosirea plugului adânc a dus la afectarea masivă a structurilor arheologice și la apariția mai multor artefacte decât în perioadele anterioare. Această perioadă coincide și cu începerea construcțiilor de cartiere de locuit în marile orașe și cu dezvoltarea unei rețele de muzee locale, care s-a preocupat de colectarea obiectelor ieșite la suprafață în urma

activității edilitare. După descoperirile de vase de metal citate (p.22 și urm.), se poate observa o reducere a numărului descoperirilor în anii '80, ceea ce poate indica o secare lentă a izvoarelor sau poate fi urmarea recesiunii economice din ultima decadă a regimului comunist.

Reducerea și mai accentuată a descoperirilor în anii '90, asupra căreia nu s-a insistat în lucrarea aici prezentată, s-a petrecut în contextul prăbușirii întregului sistem agrar comunist și al repunerii în proprietate privată a suprafețelor mari de pământ, care într-o fază inițială nu au mai fost prelucrate mecanic sau chiar deloc. Descoperiri mai noi, ca de exemplu depozitul de la Lăpuș II, arată că izvoarele arheologice sunt departe de a fi secate.

În capitolul „Generalități privind materialul” sunt prezentate mai detaliat dificultățile clasificării vaselor de metal, mai ales din cauza individualității lor și a stării pronunțate de fragmentare. Termenului „tip” îi este preferat cel de „familie” sau „linie”, care ar exprima mai adecvat realitatea tipologică în cazul vaselor de metal. Acest concept, cu siguranță folositor, este prezentat grafic pe planșa E și exemplificat prin ceștile de „tip” Friedrichsruhe, Fuchsstadt și Kirkendrup. Forma de prezentare a catalogului corespunde structurii adoptate de seria PBF. Materialul este grupat după formele: cești, străchini, cazane și situle, și înfățișat în amănunțime, separat pe capitole. O categorie de sine stătătoare este reprezentată de „vase diverse de metal” (printre altele, vase miniaturale, cărucioare miniaturale, vase de aur, site, vase de tip polonic).

Fiecărui tip din cadrul categoriilor mai sus amintite îi corespunde o scurtă definiție și un sumar istoric al cercetărilor. Mai departe sunt descrise dificultățile încadrării tipologice a diferitelor vase, după care urmează descrierea propriu-zisă a obiectelor. O mare atenție este acordată descrierii tehnologice, precum și discuției critice a condițiilor de descoperire. Acestora le urmează observații referitoare la funcționalitate, încadrare cronologică și răspândire.

În total sunt prezentate 396 vase de metal, întregi sau fragmentare. La acestea se adaugă patru vase, păstrate în muzee românești, dar care nu provin de pe teritoriul actual al României (Anexa II), precum și patru descoperiri mai noi din spațiul cercetat, care nu au putut fi încadrate tipologic (Anexa III). Din cele cca. 400 de vase

⁹ O. Dietrich, *Bronzene Tüllenbeile in Rumänien. Chronologisch-chorologische Studien*, teză de Magister, nepublicată, Berlin, 2009, p. 60-63.

de metal luate în discuție, 192 de vase întregi sau fragmentare au fost pentru prima dată publicate sau ilustrate în studiul lui Soroceanu, 130 de piese din 192 (număratoarea recenzentului) fiind numai din depozitul de la Uioara de Sus (de exemplu, p. 246, Nr. 221-225, S. 249, Nr. 281-394). Numărul substanțial de fragmente se datorează în general marilor depozite datate în HaA1, de unde provin mai ales fragmente neîncadrabile tipologic (de exemplu, din depozitele de la Suseni și Uioara de Sus).

Ce aduce nou studiul, în afară de înregistrarea completă și detaliată a vaselor de metal? În primul rând se remarcă acribia cu care este abordat istoricul descoperirii și prezentate condițiile de păstrare ale fiecărui obiect în parte. Depozitele și obiectele izolate reprezintă în cea mai mare măsură descoperiri vechi, mai cu seamă din perioada premergătoare primului război mondial. Ele au fost, datorită situației politice schimbătoare, tipărite adesea în cel puțin trei limbi (română, maghiară și germană), în publicații greu accesibile. Toponimele au fost, de asemenea, traduse în cele trei limbi mai sus menționate, lăsând un spațiu larg confuziilor. Descoperiri ca Șpálnaca II, Uioara de Sus, Gușterița provoacă, mai ales datorită mărimii lor, erori de publicare. La aceasta se adaugă o istorie îndelungată a păstrării în diferite muzee sau colecții. Se poate concluziona că descoperirile „cu erori de publicare” sunt mult mai numeroase ca acelea corecte, și că aceste probleme de publicare duc inevitabil la interpretări eronate. Din această perspectivă nu putem decât să recomandăm celor care se ocupă de problematica depozitelor de bronzuri o privire cât mai atentă asupra corecturilor și indicațiilor din text. Acestea sunt atât de numeroase încât nu pot fi enumerate în totalitate. Numai în Anexa I de exemplu se găsesc 32 de cazuri de vase de metal inexistente în realitate sau care au fost greșit atribuite epocii bronzului. Multe din erorile de publicare luate în discuție se găsesc în două monografii al căror autor este M. Petrescu-Dîmbovița, în varianta în limba română a autorului menționat ilustrația pieselor având o calitate destul de scăzută. Totuși, unele comentarii sunt formulate din perspectiva noastră prea direct (de exemplu, p. 187 „desenat la nivel medieval”, p. 261, privind prima publicație a descoperirilor de la Șopotu Vechi și încadrarea lor tipologică „...dovadă a lipsei de

cunoștiințe de specialitate elementare”). În schimb, redarea fidelă a multor pasaje din literatura veche, inaccesibilă, se dovedește foarte folositoare (de exemplu, publicarea originală a depozitului de la Gușterița, p. 85, Nr. 33-34, Nota 41). Trebuie apreciată mai ales sărghița lui Soroceanu în căutarea analogiilor, în multe cazuri discuțiile extinzându-se la nivel european.

Se poate concluziona că studiul oferă o privire fundamentată asupra unor grupe de forme (mai ales ceștile sau situlele, de asemenea cazanele și excursul referitor la acestea, p. 151-158), putând fi utilizat din acest punct de vedere cu mult folos.

Rolul Bazinului Carpatic, ca spațiu de acumulare a influențelor diferite, câteodată și ca centru de inovație, este convingător conturat în capitolul final, intitulat „Concluzii” (265-270). Se observă clar că Munții Carpați reprezintă granița de est a unei „koiné” a vaselor de metal; în afara lor se găsesc numai descoperiri izolate de vase de bronz. În interiorul Bazinului Carpatic vasele de metal își fac apariția abia în HaA în depozite; cele mai vechi forme, ceștile de tip Gusen și Friedrichsruhe, sunt importuri din spațiul ungar și slovac. La scurt timp după aceea, debutează o producție locală, în care Transilvania devine un centru de producere, mai ales pentru situlele de tip Kurd, care ating o răspândire paneuropeană. Sunt produse local și cazane de bronz, într-o mulțime de variante.

În HaA, vasele de metal constituie doar o mică parte în cadrul depozitelor (0,08 %, Fig. F) și nu au o poziție specială, ci sunt depuse asemănător cu alte obiecte, chiar și în formă de *Brucherz*. Transilvania capătă în HaB1 un rol important în răspândirea ceștilor de tip Kirkendrup, a cazanelor B1 și a situlelor de tip Hajdúböszörmény, fiind de altfel singurul spațiu unde s-au descoperit toate cele trei tipuri mai sus menționate. Faza HaB2 este caracterizată ca o perioadă de încetare a producției de cazane în atelierele ungare, în care Transilvania preia acest rol elaborând în continuare unele tipuri regionale. În depunerile din HaB își fac apariția mult mai multe vase de metal decât în perioadele anterioare. Vasele sunt depuse în mare parte întregi, însă destul de des cu urme de deteriorare intenționată. Autorul definește acest fenomen ca „individualizare” a vaselor de metal, acesta fiind o parte a unui model de depunere, în spatele căruia ar putea fi recunoscuți chiar cei care le-au

depus. În HaC fenomenul depunerii în general și a vaselor de metal în special se sfârșește. Și în repertoriul de forme se produce o cezură, puținele vase rămase fiind importuri.

„Concluziile“ sunt prezentate și în traducere, în limbile maghiară și poloneză; poate că o variantă în limba engleză ar fi fost mai folositoare pentru unii cititori. Foarte utile sunt indexul localităților, realizat în manieră PBF, planșele cronologice (75 A-C), precum și planșele cu tipurile directe (formă și decor) ale vaselor de metal (A-C).

Însumând cele mai sus spuse, avem de-a face cu o prezentare de material foarte detaliată și întemeiată, care pune un mare accent pe critica izvoarelor. Mai ales observațiile cu privire la componența unor depozite și redarea integrală ale unor pasaje din publicațiile originale, greu accesibile, recomandă studiul de față nu numai specialiștilor în vase de metal, ci și tuturor celor care se ocupă cu epoca bronzului în Bazinul Carpatic.

Din păcate, imaginea generală a acestei importante contribuții științifice este umbră de greșelile de ortografie și tipar, care apar într-o cantitate destul de mare. În câteva cazuri lipsesc chiar trimiterile la planșe (compară Borșa, p. 115, Nr. 57, fără trimitere la pl. 14/57, Șpálnaca, p. 118, Nr. 78-79, fără trimitere la pl. 15/78-79). De asemenea, calitatea tipografică a hărților de răspândire nu este întru totul convingătoare.

Adăugând studiul de față celor câtorva volume PBF despre vasele de bronz care se află încă sub tipar, este oferită pentru prima dată posibilitatea unei priviri generale asupra unei întregi categorii de obiecte din epoca bronzului târziu și a Hallstattului timpuriu. Rămâne de sperat că această bază de lucru va fi folosită pentru o mai bună înțelegere a fenomenului vaselor de bronz și a implicațiilor sale istorice și sociale.

Oliver Dietrich

S.V. MACHORTYCH, *Kul'turnye kontakty naselenija Severnogo Pričernomor'ja i Central'noj Evropy v kimmerijskiju epochu. Monografija (Contacte culturale între populația teritoriului nord-pontic și cea a Europei Centrale în epoca cimmericiană: Monografie)*, Editura „Șljah”, Kiev, 2003, 71 p. + 67 fig.

Încă de la începutul secolului al XX-lea s-a încercat explicarea prezenței în Europa Centrală a unor materiale arheologice, ale căror analogii formale – atunci, ca și mai recent – au fost căutate în teritoriile de stepă așa-zise „nord-pontice”, cuprinse între gurile Dunării la vest și Volga și Caucazul de Nord la est, respectiv sud-est. Una dintre soluțiile cu o destul de îndelungată carieră ale acestei probleme a fost ideea migrării unei populații nord-pontice sau nord-caucaziene spre zona Dunării Mijlocii și a constituirii pe această bază a unui „cerc cultural traco-cimmerician” sau chiar a unui grup intruziv răsăritean. Această soluție în sine a constituit o altă problemă dezbătută de-a lungul timpului, punctele de vedere exprimate variind de la utilizarea ideii invaziei unor populații războinice pentru explicarea unor fenomene central-europene, până la respingerea categorică a aceleiași idei ca premisă de interpretare. Un

punct de vedere privind respectiva problemă o constituie și lucrarea recenzată.

Apărută sub egida Institutului de Arheologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei, cartea lui Sergej V. Machortych abordează, așa cum se precizează și în nota editurii de la p. 2, „relațiile culturale ale cimmericienilor cu populația Europei Centrale în secolele IX – VII î.e.n.” și se adresează „cercetătorilor, cadrelor didactice, doctoranzilor, specialiștilor în domeniile arheologiei, istoriei și culturii”.

Lucrarea începe cu o *Introducere* (p. 4-5), urmată de contribuția propriu-zisă, structurată în următoarele capitole: 1. *Studiu istoriografic* (p. 6-19), 2. *Abordări teoretice ale contactelor culturale în antropologia americană* (p. 20-24), 3. *Perioada timpurie a epocii fierului în teritoriul nord-pontic și Europa Centrală* (p. 25-32, cu două subcapitole: 3.1. *Cimmericienii după sursele scrise și arheologice* și 3.2. *Situația*